

Moskovan Hämeenlinna-kuvat

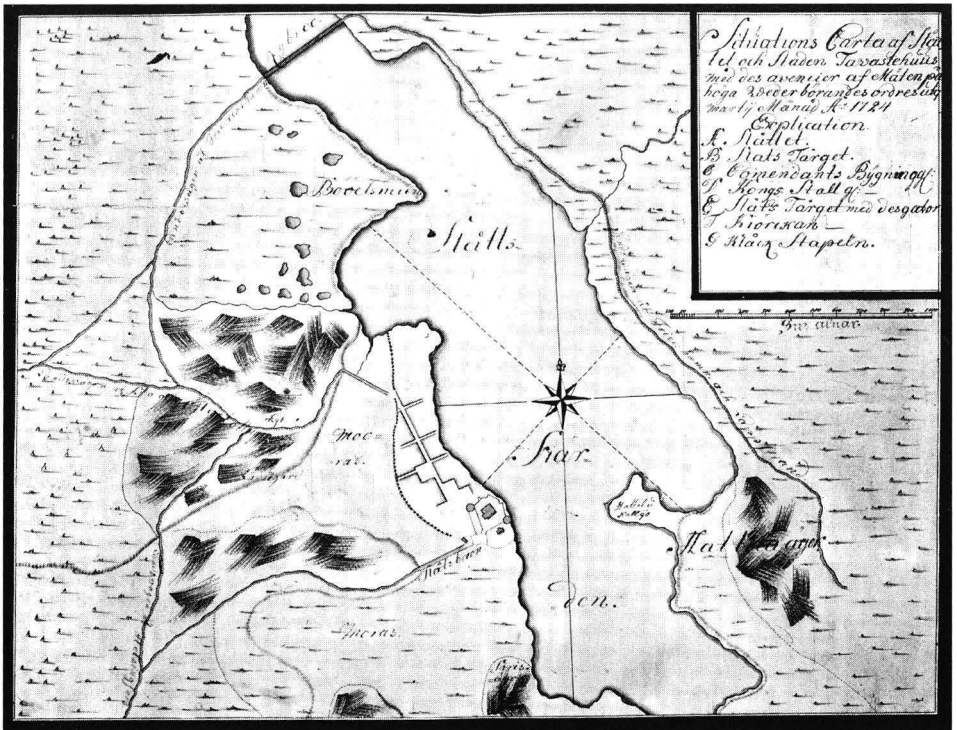
Historiallisista syistä on hyvin ymmärrettävää, että Venäjällä on arkistoituina nykyisen Suomen alueen vanhoja karttoja ja rakennuspiirustuksia. Sotalaitoksen kahtiajaon vuoksi myös tämä ei-ajankohtainen aineisto on jaettuna kahteen paikkaan: merilinnonitusten asiakirjat ovat Pietarissa Amiraliteetin arkistossa ja maalinnoitusten ja muiden sisämaan sotilasalueiden asiakirjat ovat Moskovassa Venäjän sotahistoriallisessa keskusarkistossa.

Nyt parin vuoden ajan ovat Suomen ja NL:n/Venäjän arkistolaitosten suhteet olleet niin avoimet ja aktiiviset, että mainittuihin arkistoihin on varsin vapaasti päässyt tutkimaan ja niistä on saatu myös tarvittavia jäljenteitä. Valtionarkiston avulla olen saanut Moskovan arkiston kaikista Hämeenlinnaa koskevista 1700- ja 1800-luvun 38 kartasta ja piirustuksesta korkeatasoisen positiivifilmin (mikrofilmin). Kopioiden saaminen edellytti sellaisen sopimuksen allekirjoittamista, jossa kuvien julkaisu ilman erityistä erillistä lupaa oli kielletty. Lupa kuvien julkaisemiseen tuli kuitenkin nopeasti, kun esitin julkaisukanavaksi tieteellisen aikakausjulkaisun.

Moskovan arkiston Hämeenlinnaa koskevista kartoista ja piirustuksista 1700-luvulta peräisin olevia on oikeastaan yllättävän vähän, vain neljä kappaletta. Ne kaikki ovat ruotsalaisuomalaista alkuperää. Vanhin niistä on seudun melko huonolaatuinen kartta, joka on otsikkotekstinsä mukaan mitattu v. 1724 (kuva 1).¹ Kysymys on kuitenkin kopiosta. Selitysosassa mainittuja eri paikkojen symbolikirjaimia ei ole sijoitettu kartalle. Muutenkin piirustustekniikka vaikuttaa melko alkeelliselta, ei kuitenkaan konseptimaiselta. Kartta kuvaa Hämeenlinnan seutua 1720-luvulla, ajalta ennen Hämeen linnan linnoitustöiden alkua 1726. Linna on vuosisadan alun muodossa ja Vanajaveden yli kulkeva silta pohjoisessa, mistä se siirrettiin linnan kohdalle v. 1741. Kartta on kokonaan ruotsinkielinen (lukuun ottamatta nimeä 'Hattilä Kallijo').

Tästä kartasta tunnetaan myös muita kopioita. Piirrokseltaan samanlainen on Ruotsin sota-arkiston Utländska kartor -sarjan Tavastehus nr 7². Kartan tekstitys poikkeaa kuitenkin tästä ja ruotsalaisen version otsikkotekstistä puuttuu mittausaika. Sen sijaan otsikkoteksti on lähes samanlainen Ruotsin sota-arkiston saman kokoelman numerosa 194b³, joka puolestaan poikkeaa »moskovalaisesta» piirustuksensa yksityiskohdisa. Linnan tenaljivarustuksen hahmotelman ja sillan uuden paikan perusteella kyseinen »ruotsalaiskartta» onkin ajoitettava 1740-luvulle.

Tämä kartta on ainoa 1700-luvun alkuun ajoitettavissa oleva. Ei siis ole ainakaan säilynyt yhtään isonvihan aikana venäläisille joutunutta tai venäläisten tekemää alueen karttaa. Kun ajatellaan pitkää miehitysaikaa ja Hämeen linnan roolia sisämaan sotilaallisena keskuksena, on tästä ilmeisesti pääteltävä, etteivät venäläiset tähän aikaan olleet kovin innokkaita kartoittajia tai piirtäjiä. Ehkä seudun suhteellisen selkeä maasto ei pakottanut kartoittamaan ja linnan kunto oli sinänsä venäläisille kevyesti korjattuna riittävä, niin että korjausrakentamista ei paperilla suunniteltu. Miehitysajan jälkisel-

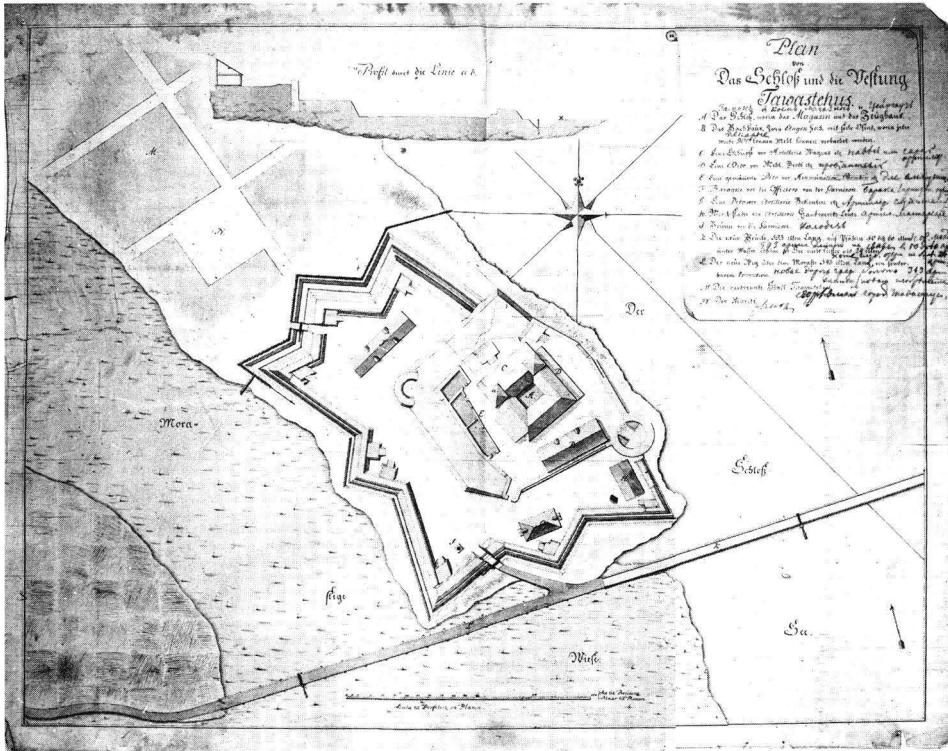

Kuva 1. Situations Carta af Slättet och Staden Tawastehuus med des awencier (!) af Mäten på höga Wederbörandes ordres utij Martij Månad Å' 1724. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 5, 11. VSHKA. Kartta kuvaa Hämeenlinnan seutua 1720-luvulla. Linnaa ei vielä ole alettu linnoittaa. Selitysosassa mainittuja kirjainsymboleja ei ole sijoitettu kartalle. Kysymys on karttakopiosta, jonka täsmällistä vastinetta tai alkuperäiskuvaa ei tunneta.

vittelyistä tiedetään, että venäläiset myös siirsivät tarvitsemiaan rakennuksia ympäristöstä linnalle.⁴ – Myöskään Ruotsissa tai Suomessa ei ole säilynyt tämän ajan Hämeenlinna-karttoja. Venäläisiltä ei siis liene jäänyt niitä tänne miehitysajan lopulla eikä niitä myöskään tiedetä palautetun tänne 1800-luvulla.

Ilältään seuraava Moskovasta saatu kartta on Hämeen linnan linnoituksen yleiskartta⁵ (kuva 2). Silmiinpistävintä on kuvan tekstitys. Mittakaava on kirjoitettu ruotsiksi, muut tekstit ovat saksaa. Saksankielinen selitysoosa on lisäksi venäjännetty eri käsi-alalla. Karttapiirustus ja ruotsin- ja saksankieliset tekstit kertovat taitavasta piirtäjästä, joka on huolellisesti paneutunut tehtäväänsä. Venäjänkielisen käännöksen näyttää sen sijaan tehneen joko joku kiireinen tai kirjoittamiseen vähemmän paneutunut henkilö.

Kartta on joko kopio jostain ruotsalaisesta kartasta tai se on useamman kartan ajanmukainen yhdistelmä. Mittakaavaa ei ole katsottu tarpeelliseksi muuttaa tai kääntää, koska sillä sellaisenaan ei liene ollut käyttöä kartan saajalle. Saaja on oletettavasti ollut joku Venäjän upseeri ja yhteiseksi kieleksi on löydetty saksa, upseerien yleiskieli, jolle kartan nimi ja selitysoosa on käännetty. Joskus, ehkä paljonkin myöhemmin, selitysoosa on sitten selvennetty saksaa taitamattomia venäläisiä varten. Tällaisen tilanteen voisi olettaa tulleen eteen esimerkiksi venäläisten otettua Hämeen linnan

Kuva 2. Plan von das Schloss und die Vestung Tawastehus. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 6, 11. VSHKA. Mittakaava on kirjoitettu ruotsiksi, muut tekstit saksaksi ja selityksosa vielä käännetty venäjäksi. Kartta kuvaa Hämeen linnan tilannetta vuoden 1741 jälkeen. Kaupunginpuoleista kuivahautaa myötäilevä järvestä suohon ylettyvä »aita» eli espanjalaisista ratsastajista muodostuva este viittaa sotatilaan. On siis mahdollista, että kysymyksessä on pikkuviihan aikana tehty kopio ja käänös. Venäjännös saattaa olla paljonkin myöhäisemmältä ajalta. Alkuperäiskuvaa ei tunneta.

sotaväkensä käyttöön ja aloittaessaan sen kunnostustöitä v. 1810. Silloin olisi kuitenkin edellytettävä venäjäksiääntäjän olettaneen tästä kartasta olevan hyötyä. Niin ei asia ollut, sillä silloin linnoituksen alue oli jo ratkaisevasti toisenlainen, joten tällä kopiolla ei ollut käytännön merkitystä. Kustaa III:n aloittamien suurten rakennustöiden vuoksi⁶ voidaankin olla varmoja, että ainakin saksannos on tehty ennen 1770-luvun puoliväliä.

Aivan täsmälleen samanlaista piirustusta kuin tämä ei muualta tunneta, joten kartan alkuperäiskuvan ja tämän kopion ajoittaminen on ongelmallista. Kuvan yläosassa oleva vallihaudan profiili ja linnoituksen hahmo ovat lähes samanlaiset kuin C.F. Nordenbergin työkertomuksessa 1. 11. 1740.⁷ »Moskovalaiskartassa» on kuitenkin muutamia piirteitä, jotka viittaavat myöhäisempään aikaan. Ensinnäkin linnan viereen on piirretty silta. Se valmistui 1741. Tenaaljvarustuksen sisäpuolelle eteläiseen nurkkaan on merkitty kaivo. Varhaisin »ruotsalaispiirustus», jossa se näkyy, on O.R. Glansenstiernan piirustus vuodelta 1759⁸. Siihen taas on kehämuurirakennusten ja vallin väliin piirretty sellaisia rakennuksia, joita »moskovalaiskartassa» ei ole. 1740-luvun alusta olevassa Nordenbergin yleispiirustuksessa⁹ puolestaan on eteläisen vallin läpäisevä kulkutie kuten »moskovalaiskartassa», mutta kaivo ja eteläinen työ-

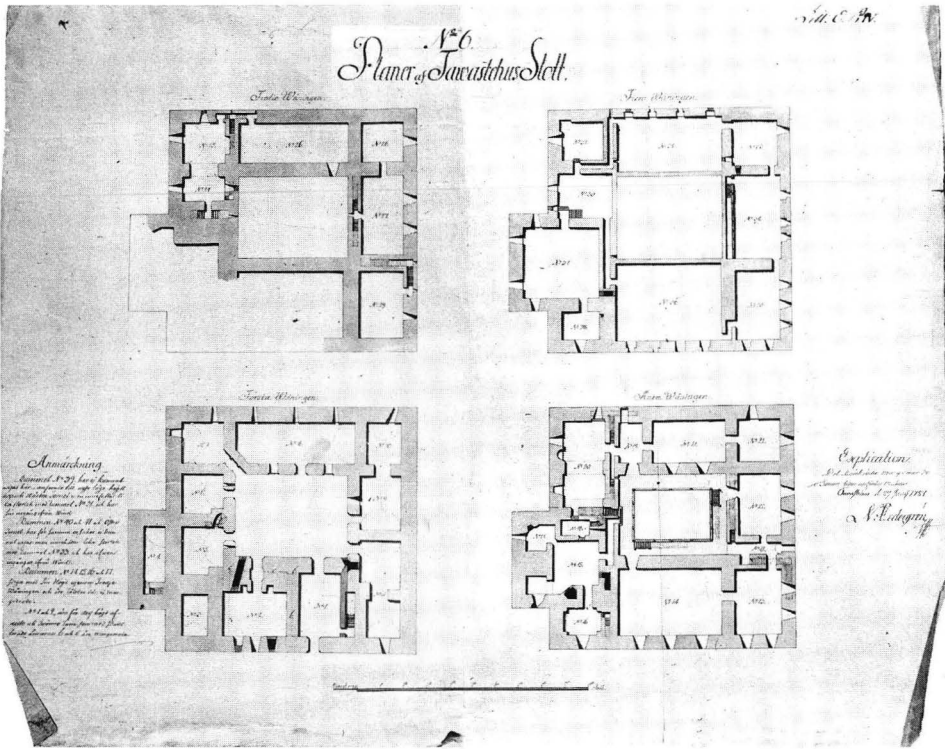
paja puuttuvat ja niiden tilalla on päävartiorakennus ja »vanha komendantin talo». Itäisin työpajarakennus ja pohjoinen parakki on näissä samalla tavalla piirretty. Vuonna 1747 valmistunut linnoitussuunnitelma¹⁰ sen paremmin kuin 1752 valmistunut korjaussuunnitelma ja kustannusarvio¹¹ ei esitä kaivoa. Sen sijaan Kristian Linnellin akateeminen väitöskirja vuodelta 1748 mainitsee viitteessä vallin sisäpuolella lähellä eteläistä vallinporttia »ehtymättömän lähteen».¹² On siis ajateltavissa, että kaivon merkki puuttuu useista kartoista siksi, että sen (maanpäälliset) rakenteet ovat romahaneet, eikä vedenottoaikkaa/lähdettä ole siksi *rakennuspiirustuksena* esitetty.

Saksankielisen Planin piirustuksen piirteistä ehkä eniten huomiota kiinnittää linnoituksen kaupunginpuoleinen »aita», joka ulottuu järvestä suohon asti myötäillen kuivahaudan ulkoreunaa. Profiilikuvassa sitä vastaa espanjalainen ratsastaja (kuvan oikeassa laidassa x-merkki). Tämä voisi viitata sotatilanteeseen, jolloin varustusta olisi vahvistettu irtonaisilla väliaikaisilla esteillä. Olisi siis mahdollista, että saksannos olisi tehty pikkuvihan miehityksen aikana. Vaikein ajoitettava piirre on joka tapauksessa kuvassa esiintyvä kaivo. Sen puuttuminen 1740- ja 1750-luvun »ruotsalaispiirustuksista», sikäli kun se siis oli olemassa, on melko mahdoton selittää. Onhan veden saanti linnoituksen sisällä sotilaallisesti äärettömän tärkeä asia, jonka merkitseminen karttaan tuntuu itsestään selvältä. Joka tapauksessa Planin alkuperäiskuvan on täytynyt syntyä ennen 1770-luvulla alkanutta uutta linnoitusvaihetta, joko vuoden 1741 aikana tai jälkeen.

Seuraava piirustus on todella mielenkiintoinen. Siinä on päälinnan neljän kerroksen pohjapiirustukset vuodelta 1781 (kuva 3).¹³ Huonetilat on numeroitu ja joistain huoneista annetaan lisätietoja. Eri värillä (tummanpunaisella) on merkitty »myöhempinä aikoina pystytetyt muurit», kuten selitysosassa sanotaan. Huoneiden kattojen holvauksia on myös merkitty. Erityisen tärkeäksi tämän kuvan tekee se, että 1700-luvun lopulta ei aiemmin ole tunnettu päälinnan rakennuspiirustuksia. Ajallisesti viimeisimmät tätä edeltävät ovat J. G. Ammondin ensimmäisen kerroksen pohjapiirustus (1724/1726)¹⁴, A. J. Nordenbergin kaikkien kerrosten piirustukset syksyiltä 1726¹⁵ ja toisen kerroksen piirustus kesältä 1727¹⁶. Ajallisesti tästä lähinnä seuraava on E. Lohrmannin kaikkien kerrosten piirustus vuodelta 1846¹⁷. Viimeksimainittu on ajalta, jolloin linna jo oli kokonaan vankilana, joten on hyvin ymmärrettävää, että tällöin oli tehty paljon muutoksia varsinkin huonejakoihin ja kulkureitteihin. Niinpä onkin kiinnostavaa verrata näitä kaikkia keskenään ja tutkia, mitkä muutokset ajoittuvat 1700-luvulle ja mitkä 1800-luvulle.¹⁸

Ensimmäinen huomattava piirre on, että Kukkotornin (lounaassa, kuvassa uloke vasempaan) alakerran tilaan (huone 4) on linnoitustöiden johtaja Cedergren merkinnyt portaat. Niitä ei Ammondit eikä Nordenberg ole merkinnyt; Nordenberg kyllä mainitsee niistä selityksissään. Cedergrenin piirros tarkoittaa, että jokin todellinen muoto tällä huoneella oli 1781. Huoneeseen on myös merkitty kaaripilkkuviivalla holvikaton puolikas. Kysymys lienee siis siitä, että tällä kohtaa olevasta tynnyriholvasta huoneesta on ollut käytössä puolet.

1780-luvulle tultaessa Kukkotornin toinen kerros on saanut nelihuoneisen muodon. Muisto keskellä lounaassa olleesta tilasta (huoneesta 15 vasemmalle) oli kadonnut. Siitähän Nordenberg kertoo vain, että se on täynnä muuri- ym. jätettä. Cedergren on piirtänyt sen umpeen, muttei merkinnyt edes sitä, että se olisi »myöhempiä muurausta». Myöskään Ammondin piirustuksessa näkyvän oven – Cedergrenin piirustuksen huoneiden 1 ja 2 välillä – umpeenmuurausta Cedergren ei ole tunnistanut »myöhemmäksi». Sen sijaan Cedergrenin huone 18 on aivan uusi. Tälle kohdalle Nordenberg on piirtänyt massiivisen muurin. Tila on siis otettu käyttöön 1700-luvun aikana.

Kuva 3. Planer af Tavastehus Slott. Tavastehus d. 29 Junij 1781. N. Cedergren. m.p. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 7, 11. VSHKA. Piirustuksessa linnan neljä kerrosta on piirretty erikseen. Eri värillä (tummanpunaisella) on merkitty »myöhemmät muuraukset». Ensimmäisen kerroksen huoneista 1 ja 2 kerrotaan, että ne ovat hyvin korkeita ja että niiden toisen kerroksen (nykyisin ns. välikerroksen) ulottuvuudet on merkitty pilkkuviivalla. Tynnyriholvattujen huoneiden holvit on merkitty kaarevalla pilkkuviivalla. Toisen kerroksen eteläkulman huoneet (14–18) ylettyvät kolmanteen kerrokseen, mistä syystä niitä ei ole piirretty lainkaan kolmanteen kerrokseen. Länsitornissa ilmoitetaan olevan vielä yksi huone huoneen 31 päällä ja sen kanssa samanmuotoinen; pohjoistornissa ilmoitetaan olevan vielä kaksi samanmuotoista huonetta huoneen 33 päällä. Vinttiä eli katon alle jääviä tiloja ei ole piirretty. Sisäpihaa toisen kerroksen korkeudella kiertävä parveke on piirretty, samoin sieltä alas vievät kahdet loivat portaat.

Suurimmat ensimmäisen kerroksen muureihin kohdistuneet 1700-luvun muutokset ovat linnan eteisen oikealla olevan väliseinän rakentaminen ja Cedergrenin huoneen 11 pohjoiskulmassa olleen suuren uunin purku. Uuni näkyy sekä Ammondin että Nordenbergin piirustuksissa – se lienee purettu juuri Nordenbergin ollessa linnoitustöiden johdossa.

Cedergren on piirtänyt ensimmäisen kerroksen huoneeseen 2 pilkkuviivoilla toiset seinät ja selittää huomautuksissaan, että huoneet 1 ja 2 ovat hyvin korkeita ja yläosiltaan pilkkuviivojen osoittaman muotoisia. Tällä hän tarkoittaa ns. välikerrosta, jonka Lohrmann on piirtänyt erikseen. Ammondin piirustus vastaa Cedergrenin pohjakuvaa, Nordenbergin sen sijaan »välikerroksen» huonemuotoa. Huone 2 välikerroksessa näyttää pysyneen ennallaan 1800-luvun puoliväliin. Sen sijaan Cedergrenin huoneen 1 ylätila on tuolloin jaettuna neljään pieneen osaan ja huoneiden väliin on tehty ovi.

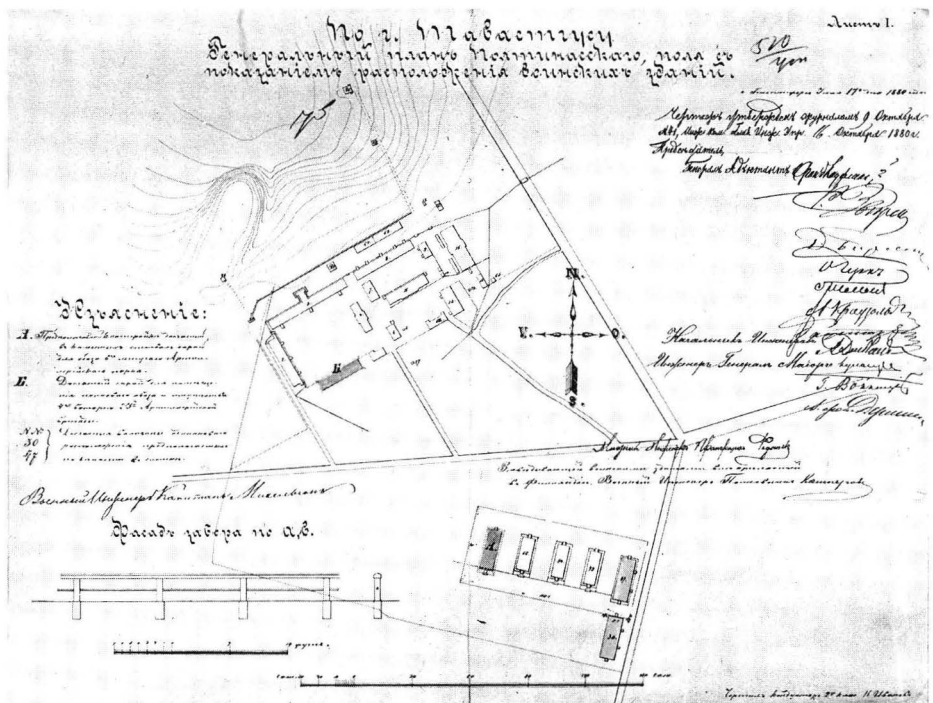
Vuoden 1781 jälkeen on avattu vielä kaksi muuta aukkoa ensimmäisessä kerroksessa: Cedergrenin huoneiden 2 ja 3 välille sekä huoneesta 4 ulos.

Vuonna 1781 linnan sisäpihan parveke (ristikäytävä) on samanlainen, miksi Nordenberg sen esittää v. 1727. Portaat pihalle ovat samoilla sivuilla, kuin hänellä, mutta hieman eri paikassa. Näyttää siltä, että niitä on loivennettu, mikä sopiikin hyvin niiden tehtävään: olla kulkuväylänä tavaroita kannettaessa ylös makasiiniin ja sieltä alas. Cedergrenin piirustuksesta voidaankin laskea portaiden pituus ja Nordenbergin poikkileikkauksiin verraten parvekkeen korkeus maasta.

Muita selviä muutoksia ei toiseen kerrokseen tehty ennen Cedergrenin aikaa. Sen sijaan vuoden 1781 jälkeen muutettiin melko paljon linnan etelä- ja länsiosassa (kuvan vasemmalla laidalla). Ovia ja käytäviä suljettiin ja uusia ovia avattiin. On huomattava, että vankila-aikana linnan ristikäytävä rakennettiin kokonaan uudestaan poikkisuuntaisten muurien päälle linnanpihan kaakkois- ja lounaissivuille ja siitä tehtiin kolmikerroksinen eli se ulottui neljänteen kerrokseen asti. Myös ulos avattiin uusi ovi: kukkotornin eteläseinään Cedergrenin toisen kerroksen korkeudelle huoneen 15 eteläiseen kulmatilaan. Ulkopuolelle rakennettiin kiinteä portaikko.

Kiinnostavaa on, että v. 1781 sittemmin vankilan kirkkona käytetty kaakkoissivun suuri sali (Cedergrenin huone 14) oli edelleen kahden kerroksen korkuinen, kuten Cedergrenin piirrosta ja huomautus kertovat. Myös eteläkulman huoneet olivat yhtä

Kuva 4. Poltinahona sotilasalueen yleiskartta. 16. 10. 1880. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 35. VSHKA. Kartta on pohjoissuuntainen ja maastosta on merkitty vain tiet. Pohjoinen osa on varsinainen kasarmialue ja eteläinen tykistövarastoalue. Rakennukset on numeroitu niin, että rakennus säilyttää numeronsa, vaikka se puretaan. Näin ollen eri-ikäiset aluekartat ja yksittäiset rakennuspiirustukset voidaan helposti yhdistää. Kartassa on myös varastoalueen aidan fasadikuva. Tämä kartta sekä kuvan 5 piirustus kuuluvat samaan ryhmään kuin museoviraston rakennushistorian osaston arkistossa säilytettävä laaja Venäläisen insinöörikomennuskunnan kokoelma.

korkeat. Vuosisadan alkupuolella ne oli jaettu makasiinin tarpeiden vuoksi eri kerroksiin kevyehköillä puulattioilla, kuten Nordenbergin leikkauspiirustus (1726) osoittaa. Tällaisesta ratkaisusta Cedergren ei mainitse mitään.

Kolmas kerros on muuttunut Nordenbergin päivästä Cedergreniin siten, että väliseiniä on purettu. Huone 26 on 1781 yhtenäinen suuri sali – 1726 kaksi eri huonetta. Huoneiden 24 ja 25 välillä näkyy vielä muisto väliseinästä, joka aiemmin oli täysin umpinainen. Aukko salin 26 pihanpuoleisessa seinässä on myös avattu Nordenbergin piirustuksen jälkeen. Tämän kerroksen suuret muutokset tapahtuivat kuitenkin 1800-luvun puolella. Koska ristikäytävä kehysti silloin tämänkin kerroksen kahta pihanpuoleista seinää, oviaukkoja ja eteisiä tehtiin lisää: huone 26 jaettiin taas kahdeksi ja koillisportaista ja huoneesta 24 pääsi ristikäytävään. Koillisportaikko suurennettiin ja siitä tulivat uudet sisäänkäynnit huoneisiin 27 ja 29.

Neljäs kerros säilyi 1700-luvulla ennallaan muuten, paitsi että Nordenbergin piirtämää luoteista, koillista ja kaakkoista pihanpuoleista seinää noudattelevaa parveketta ei Cedergrenin piirustuksessa näy. Rakennelma oli puuseinäinen; Cedergren näyttää pitäneen piirustuksessaan kivi- ja tiilirakenteisiin, joten parvekkeen puuttumisesta v. 1781 ei voi olla varma. – 1800-luvun puolella tässä kerroksessa toteutettiin samantyyppiset muutokset kuin kolmannessa kerroksessa.

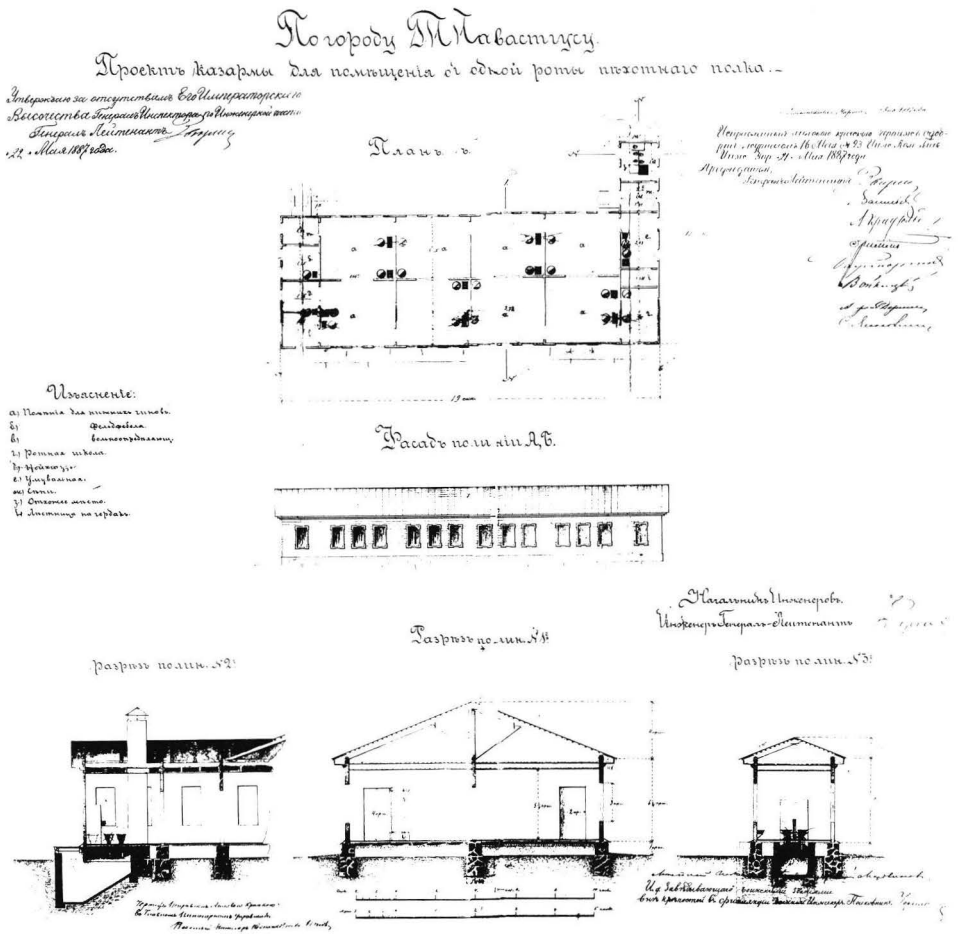
Kaikkiaan siis linnassa ei toteutettu kovin suuria muutoksia 1700-luvulla. Sekin sinänsä on tietysti kiinnostava seikka. Väliaikaisista puurakenteista ei kuitenkaan ole Cedergrenin piirustuksessa merkkejä, joten niistä ei voi sanoa mitään näillä lähteillä.

Neljäs Moskovasta saatu 1700-luvun piirustus on ehdotus bastionilinnituksen jatkokorkeutamisesta¹⁹. Kiinnostavinta siinä ovat vallien poikkileikkaukset, kaikkiaan 16 profiilikuvaa. Sijoittamalla tämä muun ajankohtaan kuuluvan aineiston²⁰ yhteyteen täydentyy kuva linnoituksen rakentamisaikataulusta ja -järjestyksestä. Mitään merkittävää uutta ei tästä piirustuksesta kuitenkaan saa irti.

Saamani 1800-luvun kuvat ovat suurimmaksi osaksi Hämeenlinnan kasarmialueiden karttoja (kuva 4) ja sotilasrakennusten piirustuksia (kuva 5). Niistä 17:lle löytyi täysin tai lähes samanlainen vastine museoviraston rakennushistorian osaston arkistossa säilytettävästä Venäläisen insinöörikomennuskunnan kokoelmasta. Muualta Suomesta sen sijaan ei vastaavia ole löytynyt. Vastineet löytyivät nimenomaan vanhimille²¹ kuville. Vuosien 1879–1880 ja 1887 sotilasrakennustoimintaan saadaan nyt uutta täsmällistä tietoa, samoin kuin pari hajatietoa vuodelta 1866 ja yksi vuodelta 1874.

Yksikään saaduista piirustuksista tai sotilasalueiden kartoista ei esitä nykyistä Linnankasarmia eli linnan pohjoispuolista aluetta. Ennen tuntemattomista kaksi kuvaa Parolaa²² (kuva 6), kuusi Poltinahoa²³ ja kaksi Hätilää²⁴. Saadut Sairion ampumatarvikkeiden piirustukset ovat kaikki ennestään tuttuja.

Hyvin kiinnostava ja Hämeenlinnan kaupungin sotilasluonnettava kuvaava on kartta, johon on merkitty kaikki seudun venäläiset sotilaalliset rakennukset (kuva 7).²⁵ Se on vuodelta 1897. Vasemmalla laidalla on Poltinahon alue. Sen pohjoinen Rinkelinmäen rinteeseen ulottuva osa kuuluu 24. tykistörikaatille. Sen ohi pohjoiseen kulkevan tien varrella on kaksi jalkaväkikasarmia, joihin on merkitty sijoitetuksi 96. Omskin rykmentin osa. Suurin osa siitä oli nykyisellä Linnankasarmilla linnan pohjoispuolella, kuvassa keskellä ylhäällä. Paikka on merkitty »Vanhaksi kaupungiksi». Poltinahon eteläosa, Turuntien eteläpuolella, on tykistörikaatin varastoalue. Sekä »Vanha kaupunki» että Poltinaho tulivat Ruotsin kruunun haltuun 1770-luvun lopussa, kun kaupunki siirtyi linnoituksen tieltä uudelle paikalleen. Suomen tultua liitettyksi Venäjään venäläinen armeija peri ne. Varsinkin Poltinahoa kehitettiin 1800-luvulla voi-

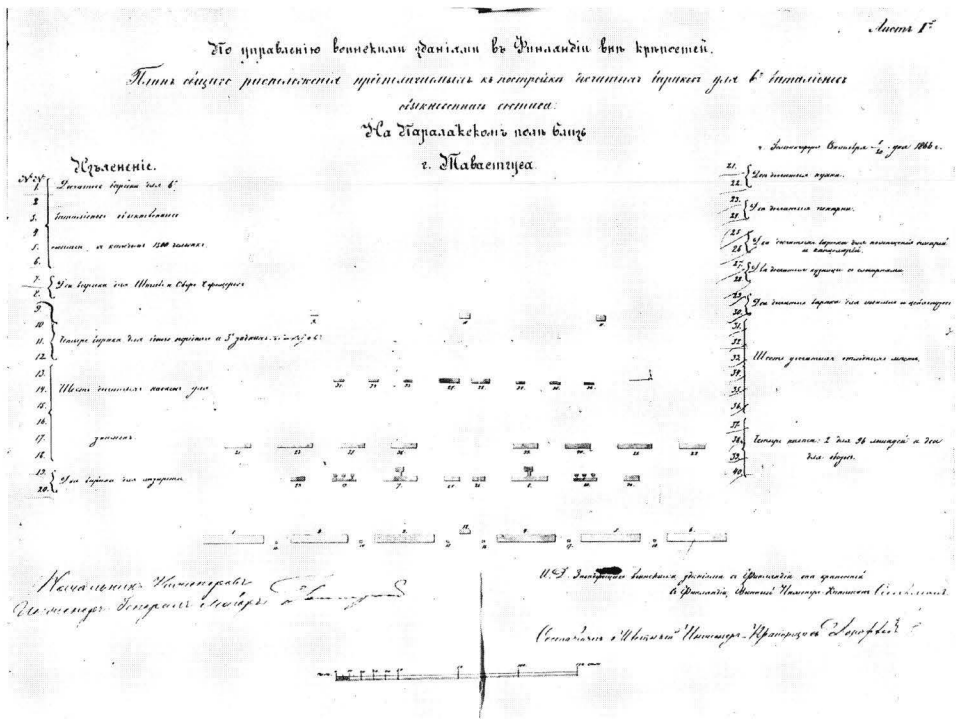

Kuva 5. Jalkaväkirykmentin yhden ruodun kasarmin suunnitelma, Hämeenlinnan kaupungin luo (Poltin-aholle). 21. 5. 1887. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 37, 11. VSHKA. Kuvassa näkyy pohjapiirustus, fasadi ja kolme poikkileikkausta. Rakennus on puinen ja yksikerroksinen. Piirustuksen korjausmerkinnöistä saa sen käsityksen, että erityistä huomiota on kiinnitetty huoneiden lämmityslaitteiden sijoitteluun sekä rakennuksen päädyssä olevaan käymälään. Tähän kasarmiin sijoitettiin sittemmin 96. Omskin jalkaväkirykmentin osa.

makkaasti. »Vanhan kaupungin» varsinainen suuruuden aika koitti vasta 1900-luvun alussa.²⁶

Poltinholta kaupunkiin päin tien varrelle on merkitty Myllymäen asuinalue ja 7. Hämeenlinnan tark'ampujapataljoonan kasarmialue sekä hautausmaa. Koska tämä suomalaispataljoona oli Venäjän armeijasta erillinen yksikkö, sen rakennuksia ei ole piirretty. Kaupungin asemakaava-alueelle on merkitty sekä toiminnassa oleva ortodoksikirkko (eteläreunassa, N:o 42) että suunnitteilla oleva uusi kirkko (länsilaidassa, A). On mahdollista, että koko kartan laadinta liittyykin uuden kirkon suunnitteluun. Tähän viittaa mm. kartan ja kirkon piirustuksien sama päivämäärä. Linna on nimetty »vankilaksi». Vanajaveden ranta on piirretty summittaisesti – itäranhasta puuttuu kokonaan yksi iso

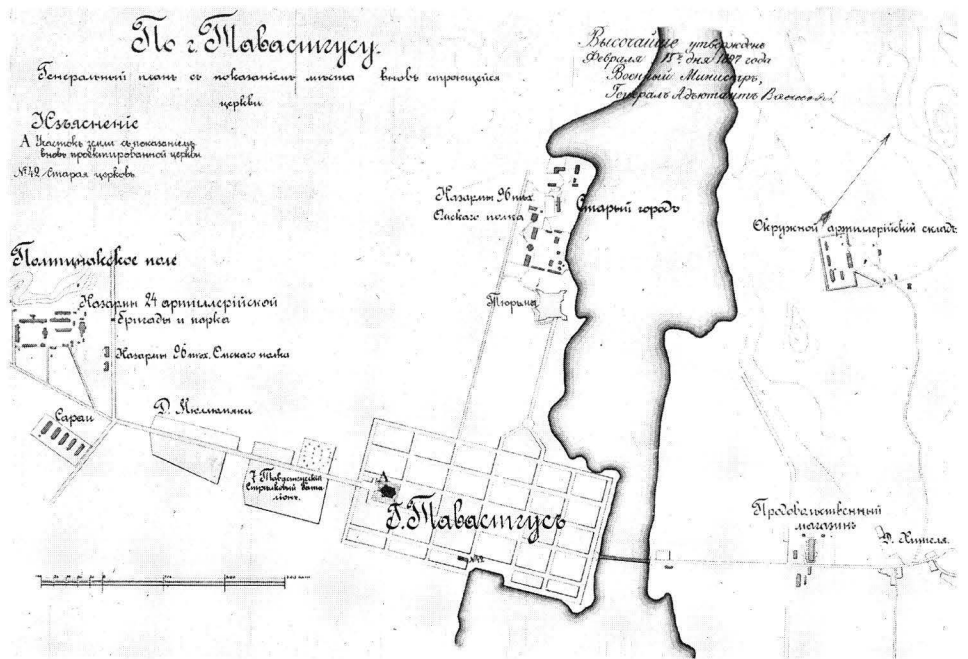

Kuva 6. Sotaharjoituksiin osallistuvien kuuden pataljoonan sijoittelu Parolan leirikentälle Hämeenlinnan kaupungin lähellä. 8./20. 10. 1866. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 15, 11. VSHKA. Kartassa näkyvät numeroidut asemat ja niiden selitykset. Sen sijaan ei ole piirretty lainkaan maastomerkinä. Mittakaavan avulla on kuitenkin mahdollista sijoittaa tiedot nykykartalle ainakin melko tarkasti.

lahti. Itärannalla Sairiossa (kuvan oikeassa yläosassa) sijaitsee tykistön ampuvatarki-
kevarasto monine erillisine rakennuksineen. Etelämpänä Hätilässä (kuvan oikeassa
alaosassa) ovat provianttimakasiinin rakennukset. Sekä Sairion että Hätilän rakennuk-
set sijaitsivat armeijan vuokraamalla maalla. Varsinkin 1870-luvulla rakennustoiminta
Sairiossa oli vilkasta: suurin osa kuvassa näkyvistä rakennuksista onkin tältä ajalta.²⁷
Hätilän kylän tonttialue on piirretty, samoin Keinusaareissa sillan itäpäässä oleva
sairaala-alue. Erikoista on, että rautatietä ei ole erotettu muista teistä. Tämän täytyy
olla kopiointi- tai muu virhe. Provianttimakasiinista vasemmalla oleva »tie» on suunnit-
telun rautatien kohdalla, joten merkit ilmeisesti ovat sekaantuneet.

Suurenmoisin löytö ovat Hämeenlinnan molempien ortodoksisirkkojen piirustuk-
set²⁸. Kirkoista ei ole tunnettu lainkaan piirustuksia, joten tutkimustilanne paranee nyt
olennaisesti.

Aina 1860-luvulle asti Hämeenlinnan ortodoksisten sotilaiden ja muun ortodoksi-
väestön täytyi käydä väliaikaisissa tiloissa toimivassa kirkossa. Kirkon kalustus ja
aarteisto oli kyllä asianmukainen. Lopulta kauppias A. Bogdanoff lahjoitti kirkolle
oman tontin ja rakennutti sille erityisen kirkkorakennuksen. Se oli Lindeqvistin
mukaan valmis viimeistään 1867.²⁹ Nyt löytyneet piirustukset ovat vuodelta 1869
(kuva 8).³⁰ Otsikkotekstissä tämä Pyhälle Aleksanteri Nevskille omistettu kirkko sa-
notaan rakennetun vuoden 1864 kaupan perusteella, mikä siis merkinnee kyseistä
lahjoitusta. Se oli tarkoitettu sekä sotilaille että siviileille.

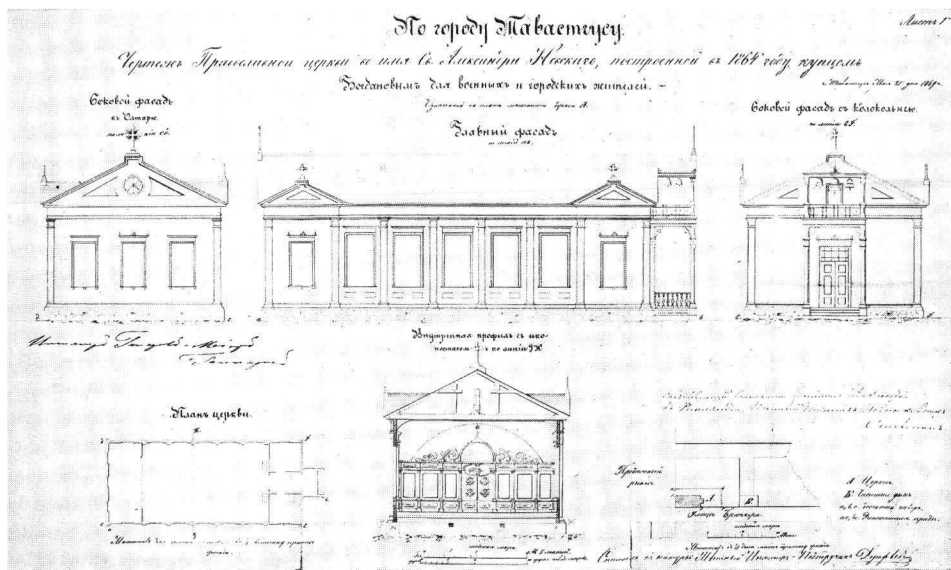

Kuva 7. Sotilarakennusten sijainti Hämeenlinnassa. 15. 2. 1897. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 40, 11. VSHKA. Kartalle on merkitty venäläisen sotaväen hallitsemat rakennukset. Asemakaava-alueelle on paikannettu sekä toiminnassa oleva että suunnitteilla oleva ortodoksinen kirkko. Alueina on merkitty Myllymäki, 7. Hämeenlinnan tarkk'ampujapataljoona, hautausmaa ja Hätilä. Paikannukseen tarvittavat tiet on piirretty ja joitain korkeuskäyriä harjualueille. Järven rantaviiva on vääristynyt. Kysymys on maastomerkeiltään varsin summittaisesta yleissilmäyskartasta, joka kuitenkin pääasiansa eli venäläisen sotaväen sijoittelun kannalta on tarkka. Piirtäjän paikkatuntemuksen puutetta osoittaa, että sotilaallisesti tärkeää rautatietä ei ole merkitty omalla merkilläään. Päiväys viittaa siihen, että kartta olisi tehty uuden kirkon suunnittelun yhteydessä (vrt. kuvat 10 ja 11).

Lahjoitettu tontti sijaitsi nykyisen Palokunnankadun ja Rantatorin kulmassa Palokunnankadun eteläpuolella. Piirustuksen oikeassa alakulmassa on sijoituspiirustus. Kirkkorakennus tuli aivan kadun ja torin varteen niin, että korttelin puolelle jäi kirkon ympärille vapaata tilaa. Sehän olikin välttämätöntä juhlamenoihin kuuluvien ristisaattojen vuoksi, jolloin seurakuntalaiset papin johdolla kiertävät kirkon. Tontti oli aidattu korttelin sisäpuolelta piha-alueen rauhoittamiseksi. Sijoituskuvaan on merkitty myös asuintalo (B).

Piirustuksessa on kolme fasadikuvaa, itäinen eli torinpuoleinen, pohjoinen eli kadunpuoleinen pääfasadi ja läntinen eli ovipääty. Rakennus on suorakaiteen muotoinen yksikerroksinen matalahko puutalo. Länsipäädyssä oven edessä on avoin kelloteline, saman korkuinen kuin itse kirkkorakennus. Kuvasta päätellen siinä on ollut yksi iso ja neljä pientä kelloa. Pohjapiirustuksen mukaan kirkkosali oli yksiläiväinen. Poikkileikkaus, jossa ikonostaasi näkyy, kertoo, että salin sisäkatto oli tasainen. Seiniä ovat koristaneet puolipylväät ikkunoiden välissä. Yksioivisen ikonostaasin takana oleva tila on yhtenäinen, joten kirkossa lienee ollut yksi alttari.

Tässä vaatimattomassa muodossa kirkko palveli seurakuntalaisiaan kymmenkunta vuotta. Sitten päätettiin sen komistamisesta. Vuodelta 1879 on säilynyt korjauspiirustus-

Kuva 8. Hämeenlinnaan v. 1864 tehdyn kaupan perusteella rakennetun Pyhälle Aleksanteri Nevskille nimetyn kirkon piirustus. Hämeenlinna 21. 5. 1869. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 17, 11. VSHKA. Piirustukseen kuuluu sijoituspiirros, fasadi itään, pohjoiseen ja länteen, pohjapiirustus sekä poikkileikkaus, jossa näkyy ikonostaasi. Kirkko on puinen, yksiläiväinen ja melko matala rakennus. Länsipäädyssä oven edessä on avoin rakennuksen itsensä korkuinen kelloteline. Kirkko sijaitsee nykyisen Palokunnankadun ja Rantatorin kulmassa. Korttelista on aidattu kirkkoa varten niin laaja tontti, että juhlaillisuuksiin kuuluvat ristisaatot voivat asianmukaisesti kiertää kirkon.

tus³¹ (kuva 9), josta tämä käy ilmi. Kirkkoon rakennettiin uusi korkea kellotapuli. Se sijoitettiin vanhan kellotelineen paikalle länsipäädyn oven eteen. Itse ovi korjattiin tornin uutta tyyliä vastaavaksi pyörökaariseksi ja voimakkaasti profiloituilla paneleilla koristetuksi. Oven eteen rakennettiin aikaisempaa jonkin verran laajempi portaikko.

Kellotapulin alaosassa on kaari-ikkunalliset sivuseinät. Yläosa on umpinainen, mutta kolmella sivulla on luukuin varustetut kaari-ikkunat, jotka avattiin kelloja soittaessa. Neljäs sivu jäi kirkon katon suojaan. Tapuli on huomattavasti kirkon runkokuoneetta korkeampi ja päättyy solakkaan suippoon huippuun. Tapuliin tuli seitsemän kelloa, joiden koko ja sijoittelu esitetään piirustuksessa (vasemmalla ylhäällä).

Muutos kahdessa suhteessa todella suuri. Ensinnäkin itse kirkkorakennuksen tyylikäs harmonia rikkoutui. Kellotapuli ja pääovi poikkeavat hyvin paljon runkokuoneesta. Toiseksi kaupunkikuvallinen vaikutus on tuntuva. Matala tasakorkuinen kirkko on sulautunut ympäristönsä rakennuksiin. Kaukaa katsoen sitä varmaan oli vaikea erottaa. Nyt torni risteineen kohosi korkealle muun rakennuskannan yläpuolelle. Se näkyi selvästi myös Rantatorille melko vaatimattoman itäpäädyn yläpuolella. Kirkon paikka ei enää voinut jäädä epäselväksi kenellekään.

Puukirkko palveli sekä armeijan ortodokseja että kaupungin samanuskoisia siviilejä. Hyvin pian se osoittautui ahtaaksi. Ortodoksinen siiviliväestö kasvoi ja Hämeenlinna sijoitettiin myös yhä enemmän sotilaita.

Aivan vuosisadan lopulla päätettiin Hämeenlinnaan rakentaa uusi suuri sotilaskirkko. Paikaksi varattiin eräs kaupungin komeimpia tontteja, asemakaava-alueen länti-

По поводу Мабастыцы
 Александръ въ отношеши на употребленіе древнѣйшей работавшей
 црквищаго 1879.

Kuva 9. Hämeenlinnan kaupungissa olevan rakennuksen n:o 42 (kirkon) korjauspiirustus. Helsinki 15. 10. 1879. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 33, 11. VSHKA. Kysymys on kellotornin rakentamisesta vanhan puukirkon (kuva 8) länsipäättyyn. Piirustuksessa oikealla ylhäällä esitellään kirkon olemassaoleva muoto. Fasadikuvien keskellä ja alhaalla vasemmalla osoitetaan, miten uusi umpinainen kellotorni vaikuttaa kirkon ulkonäköön. Tornista tulee selvästi itse kirkkorakennusta korkeampi, niin että se muuttaa laajemminkin kaupunkikuvaa. Ylhäällä keskellä on kirkon sijoituspiirustus, ylhäällä vasemmalla horisontaalipiirustus sekä lattiatasolta että tornin yläosasta. Jälkimmäisestä näkyy kellojen lukumäärä, koko ja sijoittelu. Alhaalla oikealla on tornin leikkaus.

nen laita, suuren ja suoran Turuntien pää (vertaa kuva 7, merkki A). Sitä paitsi maasto kohosi tällä paikalla melko jyrkästi, niin että kirkko tuli saamaan erityisen juhlanan sisäänkäynnin.

Kirkon suunnitelma, josta on säilynyt fasadin kuva³² (kuva 10) ja pohjapiirustus³³ (kuva 11), valmistui 15. 2. 1897.

Suunnitelman mukaan kirkko on hyvin komea. Keskiosan yllä kohoaa yhden ison kaksinkertaisen ja neljän pienen liekkikupolin (fasadikuvassa näkyy vain kaksi) koristama torni. Sen sivuilla, sivulaivojen päällä, ovat matalammat liekkikupolit. Luultavasti myös apsisen päälle oli suunniteltu liekkikupoli.³⁴ Pääsisäänkäynnin edessä on korkea suippo kellotorni ja sivusisäänkäyntejä koristavat pienet liekkikupolit. Kellotornin alaosa toimii läpikäytävänä pääovelle. Eteisen kummallakin puolella on tynnyriholvattu huone, josta vasemmanpuoleisesta vievät portaat kellotorniin. Kirkkosali on kolmilaivainen. Sen läntinen puolisko on kavennettu sivulaivojen osalta. Läntinen keskilaiva on tynnyriholvattu ja sivulaivat katettu kolmen ristiholvin sarjalla. Kirkkosalin itäisen puoliskon kaikissa laivoissa on ristiholvit. Sekä pohjois- että eteläkulmauksessa on sivusisäänkäynti portaikkoineen.

Kirkon itäosan lattia on korotettu. Ikonostaasi on kolmiosainen ja sen edessä on kolmet kolmiaskelmaiset portaat. Altariapsiksia on kolme. Pää- eli keskialttari on pyhitetty Pyhälle Aleksanteri Nevskille, vasen sivualttari Pyhälle Feodorille ja oikea sivualttari Pyhälle Pietarille. Sivuapsiksiin on merkitty sivualttarit ja pääapsikseen ehtoollispöytä.

Keskimmäistä apsista kiertää sen ulkopuolella kaareva ikkunallinen tila. Siinä on kolme huonetta, joista kaksi on yhteydessä keskiapsikseen ja yksi sekä vasempaan apsikseen että suoraan ulos. Tällekin ovelle vievät ulkoa portaat.

Kirkon ulkopinta on runsaasti koristeltu. Varsinkin kattorakenteisiin on käytetty monenkertaisia pyörökaariaiheita. Kaikki liekkikupolit nousevat kapean kaulaosan päältä.

Säilyneiden valokuvien³⁵ ja nykyaikaan vain osittain säilyneen rakennuksen itsensä perusteella arvioiden kirkko rakennettiin ainakin pääosin tämän suunnitelman mukaan. Se valmistui v. 1901. Itse kenraalikuvernööri Bobrikov osallistui sen vihkimis-seremoniaan. Kirkosta tuli nimenomaan varuskuntakirkko ja sotilaat muodostivat oman erillisen seurakuntansa. Siviiliseurakunta toimi edelleen vanhassa puukirkossa. Se perustettiin virallisesti tosin vasta 1904.³⁶

Moskovassa säilytettävät Hämeenlinnan kartat ja piirustukset ovat sinänsä varsin antoisia tutkimukselle. Vaikka kaikki eivät olekaan ennen tuntemattomia, myös täysin uutta tietoa on löytynyt. Hyvälaatuiset mikrofilmit tekevät tutkimuksen Suomessa mahdolliseksi. Tekeillä olevaan Suomen ortodoksisia sotilaskirkkoja koskevaan työhön samoin kuin Hämeen linnan linnoituksen 1700-luvun lopun tutkimukseen on saatu arvokasta aineistoa.

По 2. Маврамузеу.

Проектъ каменной церкви на 750 человекъ.

Высочайше утверждено
Февраля 15. дня 1897 года

Пасадъ.

Всепный Министръ,

Генералъ Адрианъ Ивановичъ.

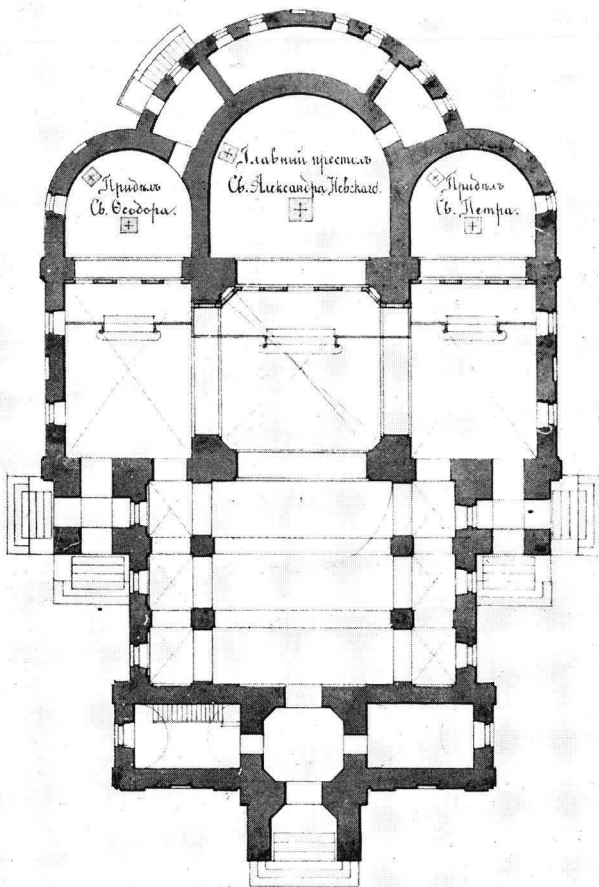

Архитекторъ Александръ Ивановичъ Шабельниковъ

Kuva 10. Hämeenlinnan kirkon läntisen fasadin suunnitelma. 15. 2. 1897. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 38, 11. VSHKA. Uusi kirkko on tarkoitettu 750 hengelle. Kuvassa näkyy seitsemän liekkikupolia ja suippo kellotorni. Pääsisäänkäynnin lisäksi on suunniteltu kaksi sivuovea portaikkoineen. Pintaa on elävöitetty moninkertaisin kaariaihein. Rakennuksen koon havainnollistamiseksi on pääportaiden viereen vasemmalle piirretty pappi.

Высочайше утверждено
 15-го дня 1897 года
 Военный Министръ,
 Генералъ-Адютантъ Ванновъ,
 По з. Магиструу.
 Проектъ каменной церкви на 750
 человекъ.

П л а н

Младшій Архитекторъ С. Картоусъ

Kuva 11. Hämeenlinnan kirkon suunnitelma, pohjapiirustus. 15. 2. 1897. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 39, 11. VSHKA. Piirustus kertoo varsin paljon. Pääalttari on pyhitetty Pyhälle Aleksanteri Nevskille, sivualttarit Pyhälle Feodorille ja Pyhälle Pietarille. Apsiksissa on myös sivualttarit ja ehtoollispöytä. Alttariapsiksia kiertää ikkunallinen kaareva käytävä, jonka pohjoispäässä on ulko-ovi portaakkoineen. Kirkko on kolmilaivainen. Alttarien edessä olevat laivanosat on ristiholvattu, läntisen osan keskilaiva tynnyriholvattu ja sen sivulaivat ristiholvattu. Eteisten kattorakennelmia ei ole piirretty. Pääsisäänkäynnin viereisten tilojen katot on merkitty myös tynnyriholveiksi. Kirkkoon on kolme varsinaista sisäänkäyntiä, joihin kaikkiin kuuluu portaikko. Kellotorniin käynti on merkitty sen vasemmalla puolella olevasta huoneesta. Kirkon lattia on kaksitasoinen. Alttariosa on korkeammalla kuin muu kirkkosali ja sinne vievät kolmet kolmiaskelmaiset portaat.

Lähdeviitteet

- ¹ Situations Carta af Slättet och Staden Tavastehus med des avencier (!) af Mäten på höga Wederbörandes ordres utij Martij Månad År 1724. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 5, 11. Venäjän sotahistoriallinen keskusarkisto (VSHKA).
- ² Situations Charta Öfwer Slättet och Staden Tawastehus. Utl. kartor. Stads- och fästningsplaner (Sfp). Finland. Tavastehus nr 7. SKA.
- ³ Situations Carta af Slättet och Staden Tawastehus med des awenuer afmäten utij Martij Månad År 1724. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus nr 194b. SKA.
- ⁴ Esim. Korkama, Erkki – Roudasmaa, Stig, Tapparasta tankkeihin. Hämeenlinnan varuskunnan historia. Joensuu 1988. s. 56.
- ⁵ Plan von Das Schloss und die Vestung Tawastehus. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 6, 11. VSHKA.
- ⁶ Koskinen, Pekka, Hämeen linnan kehittäminen kustavilaisen ajan tukilinnoitukseksi 1720-luvulta vuoteen 1782. Suomen historian lisensiaattityö Tampereen yliopistossa 1991; sekä useat hänen artikkelinsa, mm. teoksessa Linnassa ja sen liepeillä. Elämää Hämeen linnassa. Hämeenmaa XV. Hämeenlinna 1989.
- ⁷ Underdånig Berättelse Öfwer det Fästnings Arbete... Tavastehus den 1. Novembris 1740. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus nr 191. SKA.
- ⁸ Rjtning öfwer Tawastehus Slätt och Fästning ... uprättat År 1759. O.R. Glansenstierna. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus nr 35. SKA.
- ⁹ Plan af Tavastehus Slätt Med Defensions Wäcket därstädes. Nord... Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus nr 19. SKA.
- ¹⁰ Afritning på Tawastehus Fästning med des Gamla och Nya-Projecterade Wäreck Åhr 1747 den 5 September. G. Arbin. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus nr 23. SKA.
- ¹¹ Ritning öfwer Försvarswärcken omkring Tawastehus Slätt ... Degerby d. 18 Januarj 1752. O. R. Glansenstierna. Utl. kartor, Sfp. Finland. Tavastehus nr. 25. SKA.
- ¹² Linnell, Kristian, Yleispiirteinen historiategä Hämeestä. Akateeminen väitöskirja vuodelta 1748. Suom. ja selityksin varustanut Jaakko Suolahti. Tampereen historiallisen seuran julkaisuja X. Tampere 1958. s. 49 viite x. Myös 1500-luvulta on tieto linnan ulkopuolelle rakennetusta »uudesta kaivosta», mutta sen paikannusta ei ole varmistettu.
- ¹³ Plan af Tavastehus Slott. Tavastehus d. 29 Junij 1781. N. Cedergren m.p. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 7, 11. VSHKA.
- ¹⁴ Tavastehus. Grund Rjtning af Slättet med dess Ring Muurar och Waller. J. G. Ammond m.p. Utl. kartor. Sfp. Finland. Tavastehus nr 13. SKA. Julk. Drake, Knut, Anders Johan Nordenskiöld och Tavastehus Slott. Nordenskiöld-samfundets tidskrift XX. Helsingfors 1960, s. 84 (ajoitus »circa 1724»); Drake, Knut, Die Burg Hämeenlinna im Mittelalter. SMYA 68. Helsinki 1968, taulu 38 (ajoitus »1726»); Ailio, Julius, Hämeen linnan esi- ja rakennushistoria. Hämeenlinnan kaupungin historia I. Hämeenlinna 1917, liite 3; Korkama – Roudasmaa s. 55.
- ¹⁵ Relation och Rjtning öfwer Tavastehus Slättz Nedersta / Andra / Tredje / Fierde Wåningen – Winnarna – Taket. Tavastehus d. 9 November 1726. AJoh. Nordenberg. Kartavdelningen. Uppsala Universitetsbibliothek (UUB). Julk. Drake 1960, ss. 85, 88–89.
- ¹⁶ Relation och Rjtning öfwer den Anlagde Trappgången med mehra Reparations Arbete på Tavastehus Slätt ifrån och med den 6de Junij till och med den 11de Julii 1727. AJoh. Nordenberg. Kartavdelningen. UUB. Julk. Drake 1960, s. 92; Drake 1968, taulu 40.
- ¹⁷ Hämeen linnan pohjapiirros. Helsingfors å Intendents Kontoret i April 1846. E. Lohrmann. Julk. Ailio, liite 5.
- ¹⁸ Tässä yhteydessä voin käyttää vain julkaistuja tietoja rakentamis- ym. ajoista. Linnan restauroinnin aikana on syntynyt hyvin paljon materiaalia, jota ei ole painettu. »Tietäminen» tarkoittaa siis julkisuudessa olevaa tietoa.
- ¹⁹ Förslags Ritning öfwer Fästnings Byggnaden på Tawastehus för År. Tavastehus d. 3. October 1793. N. Cedergren. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 8. 11. VSHKA.
- ²⁰ Ruotsin sota-arkiston kokoelmassa Utl. kartor. Sfp. Finland, Tavastehus, piirustuksia on kymmenittäin.
- ²¹ Vuodelta 1857: F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 9–14, 11; vuodelta 1871: ed. hr. 18, 11; vuodelta 1873: ed. hr. N:o 19–22, 24, 11; vuodelta 1874: ed. hr. N:o 23, 24–25, 11; vuodelta 1876 ed. hr. N:o 28, 11; vuodelta 1877 ed. hr. N:o 29, 11. VSHKA.
- ²² Vuodelta 1866: F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 15–16, 11. VSHKA.
- ²³ Vuodelta 1879: F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 30–32; vuodelta 1880: ed. hr. N:o 35; vuodelta 1887: ed. hr. N:o 36–37, 11. VSHKA.
- ²⁴ Vuodelta 1875: F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 27, 34, 11. VSHKA.

- ²⁵ Hämeenlinnan kartta. 1897. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 40, 11. VSHKA.
- ²⁶ Lindeqvist, K. O., Kaupungin historia Ruotsin vallan aikana. Hämeenlinnan kaupungin historia II. Hämeenlinna 1926, ss. 198, 220–222; Korkama – Roudasmaa 157–179, 200, 228–230.
- ²⁷ Lindeqvist 222–224; Korkama – Roudasmaa 179–180, 197–200.
- ²⁸ F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 17, 33, 38, 39, 11. VSHKA.
- ²⁹ Lindeqvist 216–217; Korkama – Roudasmaa 147. Tarkempaa ajoitusta ei ole saatu rakennuksen numeroon perusteella (n:o 42, ks. viite 30), koska lähinumeroisiakaan rakennuksia ei ole voitu tarkasti ajoittaa.
- ³⁰ Hämeenlinnan kaupungin Pyhälle Aleksanteri Nevskille nimetyn puukirkon piirustus. Tavastehus 21. 5. 1869. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 17, 11. VSHKA.
- ³¹ Hämeenlinnan kaupungissa olevan rakennuksen n:o 42 (puukirkon) korjaustöiden piirustus. Helsinki 15. 10. 1879. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 33, 11. VSHKA.
- ³² 750 hengen kivinen kirkko Hämeenlinna, fasadikuva. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 38, 11. VSHKA.
- ³³ 750 hengen kivinen kirkko Hämeenlinna, pohjapiirustus. F. N:o 349, op. N:o 39, ed. hr. N:o 39, 11. VSHKA.
- ³⁴ Vrt. esim. Tampereen ortodoksinen kirkko, joka on rakennettu samoihin aikoihin myös sotilaskirkoksi.
- ³⁵ Esim. sisäkuva, Koskimies, Y. S., Hämeenlinnan kaupungin historia 1875–1944. Hämeenlinnan kaupungin historia IV. Hämeenlinna 1966, s. 241; ulkokuva lännestä, Koskimies 506; Korkama – Roudasmaa 232.
- ³⁶ Koskimies 506; Korkama – Roudasmaa 233.

Summary

Plans of Hämeenlinna in Moscow

In Russia, material concerning military engineering and architecture is available in the Archives of the Admiralty in St. Petersburg on coastal and marine works, and in the Central Archives of Military History in Moscow on works and projects in the interior regions of the former Russian Realm. Accordingly maps, plans, drawings and designs of the military facilities of Hämeenlinna are in the Moscow archives, where they are filed as a separate unit.

The plans and drawings of Hämeenlinna Castle and its environs in the Moscow collections include a few from before 1809. The most important of these is a series of floor plans from the 1790s of the various storeys of Hämeenlinna Castle. Although significant building works were carried out at the castle in the late 18th century – the construction of a new bastion fortress around the old castle – these recently discovered drawings and plans show that the alterations to the old castle were mainly related to repairs in the 1720s and 1730s, and its conversion into a prison in the 1830s.

The most important discoveries among the 19th-century material in Moscow were the designs for the Greek Orthodox churches of Hämeenlinna. The official original plans and designs of the older, wooden church now show for the first time that it was dedicated to St. Alexander Nevsky from the very beginning. The designs, elevations and plans of the later brick church from 1900 provide valuable information on this building and its patron saint. As is known, the church has undergone considerable alterations in later years. The signatures of the architects and the official markings of approval in the drawing tell of bureaucratic hierarchy and also provide biographical details. The other 19th-century maps and drawings that have now been discovered are an important addition to the drawings collection of the Russian Military Engineering Corps presently in the archives of the Department of Monuments and Sites at the National Board of Antiquities.

It is somewhat surprising that no maps or plans of Hämeenlinna survive from the time of the Great Wrath (1713-1721). Hämeenlinna Castle was occupied by Russian troops at the time, and the locality may have been of general military importance. It appears that either Russians did not map Hämeenlinna or the material has subsequently disappeared. This is unfortunate as it would be interesting to know what idea the Russians had of the terrain, roads, settlement and other features of the region.